

zgodovinsko občutljiv prostor, kjer le slovenska skupnost premore svojo nošo. Zato je noša nacionalno in kulturno opredeljena in je kot priča avtohtonosti preživela do današnjih dni. To pa nas toliko bolj obvezuje, da jo tudi danes ohranjamo v duhu in hotenju naših prednikov.

Na razstavi so bili na ogled originali in sodobne rekonstrukcije noš, ki se opirajo na izročeno znanje o šivanju, materialih, primernem oblačenju in spoštovanju noš. Medtem ko na Tržaškem tudi rekonstrukcije noš neprekinjeno nadaljujejo tradicijo slovenskega izročila, je na Koroškem odnos do rekonstruiranih noš odklonilen. Vzrok morda lahko iščemo v tem, da so na Koroškem rekonstrukcije prevzele nemške domovinske organizacije (Heimatwerk), brez odnosa (ali celo odklonilnega odnosa) do slovenskega jezika in kulture, kar se pri rekonstruiranih nošah odraža v manjkajočem odnosu do namembnosti noš, do prave rabe noš. To je povzročilo tisto odtujitev, da se slovensko prebivalstvo na Koroškem v tem ni več prepoznalo in v nošah tudi ni več videlo tiste estetskosti, ki jo noša ima, če pri njej upoštevamo celotni videz. Odnos do noše se je na Koroškem še najbolj ohranil na Zilji, kjer je noša do danes ohranila svojo funkcijo pri ziljskem štehanju. Tam je tudi še ohranjeno vedenje o primerni pripravi te izjemne noše, kar zagotavlja njen estetski videz. Zaradi kratkih kril je ziljska ženska noša paša za oči, zaradi njene do danes ohranjene funkcije pri ziljskem štehanju pa je tudi pomembna kulturna dediščina. Prav tako pomembna kulturna dediščina je tehnika priprave ziljske noše, ki jo Ziljanke in Ziljani prenašajo

iz roda v rod in s tem pripomorejo, da ziljska noša ostaja dediščina in paša za oči.

Ključni element za nadaljevanje tradicije je njeno upoštevanje. Razstava o tržaški noši je priča spoštljivega odnosa do tradicij, ki je temelj za njeno ohranitev tudi v 21. stoletju.

Viri in literatura

KOŠUTA, Marta: *Tržaška noša in njena vezzenina*. Trst: Založba Devin, 1997.

KOŠUTA, Marta in Silva Perčič-Lovrenčič: *Kadar v nošo se oblečem: Priročnik*. Salež: Kulturno društvo Rdeča zvezda, 1997.

KOŠUTA, Marta: *Križ od noše do noše*. Križ pri Trstu: Slovensko kulturno društvo Vesna, 2003.

KOŠUTA, Marta: *Ano lejto je pasalo - o primorski noši v Škedenju*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, 2006.

Internetna vira

Internetni vir 1: Janja Žagar: Nosile so se ko cesarica: Uvodne misli ob razstavi; <http://www.etno-muzej.si/sl/obcasne-razstave/nosile-so-se-ko-cesarica>, 3. 5. 2013.

Internetni vir 2: Slovenski etnografski muzej: Nosile so se ko cesarica: Zloženska razstave; <http://www.etno-muzej.si/sl/obcasne-razstave/nosile-so-se-ko-cesarica>, 3. 5. 2013.

ZAMOLČANI 97. POLK NA RAZSTAVI DRUŠTVA HERMADA Trnovca nad Trstom, 8. avgust–27. oktober 2013

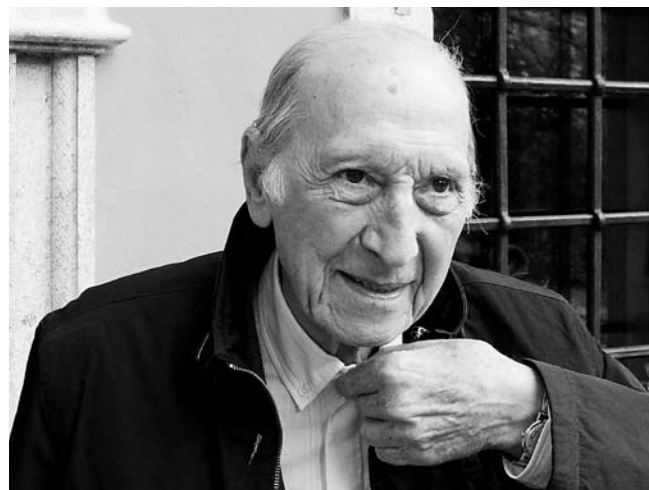
Med 8. avgustom in 27. oktobrom 2013 je bila v Umetnostno kulturnem centru Škerk v Trnovci/Ternova Piccola v občini Devin-Nabrežina (le dober kilometer od mejnega prehoda Gorjansko pri Komnu) odprta zanimiva razstava z naslovom: Prva svetovna vojna pri nas – zamolčani. Pobudnik in glavni organizator razstave je bil nepopustljivi borec za pravice Slovencev v Italiji, devetdesetletni odvetnik in dolga leta aktiven politik, Jože Škerk, ki je po vrsti predstavitev uglednih (predvsem) slovenskih likovnih umetnikov v svoji, na Krasu največji galeriji, že lani pripravil razstavo o uničujočih posledicah italijanskega topniškega obstreljevanja ciljev v zaledju fronte. Poudaril je načrtno uničevanje pretežno slovenskih vasi na Krasu, v katerih ni bilo objektov strateškega pomena, so pa bile granate, kot je prepričan Škerk, namenjene ustrahovanju civilnega prebivalstva. Skoraj vsaka vojna ali velika družbena sprememba ima svoje »zamolčane« – posameznike in skupine, katerim je bila »v imenu višjih ciljev« ali v izbruhu maščevalnega besa prizadejana krivica, ki pa je odgovorni zanjo nočejo priznati in se soočiti s posledicami. Namesto tega naredijo vse, da bi svoja grozodejstva prikrili in izbrisali iz zavesti in spomina. Tistega, kar se »ni zgodilo«, ni treba obžalovati in popravljati.

Ena od žrtev »zarote molka« je bila do nedavnega tudi usoda 97. K. u. K. regimenta – 97. cesarsko-kraljevega pehotnega polka z domicilom v Trstu. Njegovo moštvo so poleg Tržačanov – Italijanov, Slovencev in drugih – sestavljali naborniki iz širšega zaledja mesta, tudi Posočja in Istre, torej predvsem Slovenci in istrski Hrvati. Ta enota je bila leta 1914 poslana v Galicijo, naslednje leto ustanovljeni 10. bataljon pa na soško fronto. Tako so se Italijani v avstrijskih uniformah spopadali s svojimi rojaki, ki so si prizadevali zasesti – sami so verjeli, da »osvoboditi« – Gorico, Trst, Istro in še čim več drugih ozemelj s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, ki so po dolgotrajnih vojnah z združujočo se Italijo še bila podložna habsburškemu žezlu, Italijani pa so jih terjali zase kot nagrado za prestop na stran antantnih sil v vojni. Za Italijo, zmagovalko na njihovi strani, so bili vsi rojaki, ki so se iz različnih razlogov – predvsem se niso mogli izogniti mobilizaciji – bojevali na nasprotni strani, izdajalci. Nad nekdanjimi nasprotniki v avstrijskih uniformah, med njimi tudi nad Slovenci in drugimi, ki so jim prišli v roke, so se nadvse nečloveško znesli. Več tisoč so jih, kot je Jože Škerk zaupal uglednemu časnikarju, deportirali na otoček Asinara severno od Sardinije in jih tam dobesedno izstradali do smrti! Ribiči, ki »izdajalcem« niso

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

Umetnostni in kulturni center Škerk.
Foto: Slavka Ilich, Trnovca, 27. 10. 2013

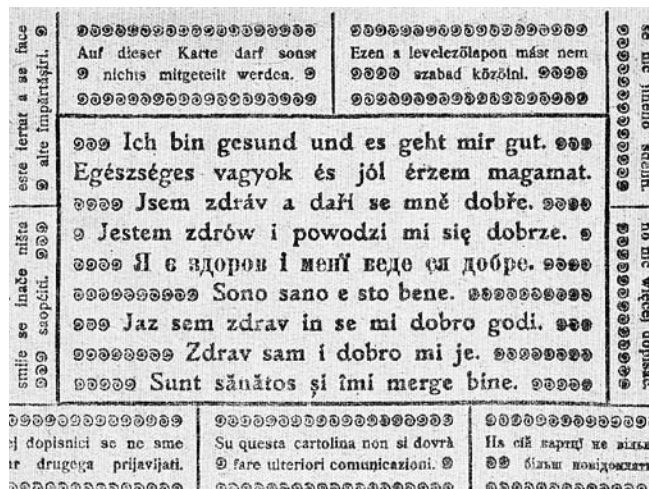

Dr. Jože Škerk.
Foto: Iztok Ilich, Trnovca, 27. 10. 2013

Ploščica z znakom 97. pešpolka.
Vir: Preslikava z naslovnice razstavnega kataloga

smeli pomagati s hrano, so bili le nemočne priče njihove strahotne agonije. Drugi preživeli povratniki, zlasti iz ruskega ujetništva, so o preteklosti molčali, da jih ne bi doletelo maščevanje. Prepričanega humanista Jožeta Škerka, ustanovitelja in predsednika društva Hermada – vojaki in civilisti, so poleg naklepnega množičnega uboja, o katerem razstava neposredno sicer ne govori, k obujanju zamolčanega zgodovinskega poglavja spodbudil tudi osebni razlogi. Razstavo je namreč posvetil spominu svojega očeta Josipa Škerka, tudi pripadnika nesrečnega 97. pešpolka. Mobilizirali so ga že leta 1914 in poslali na vzhodno fronto, tako da je moral doma pustiti štiri otroke in nosečo ženo. Na razrušeno domačijo se je iz ruskega ujetništva v Sibiriji in ob Severnem ledenem morju, kjer je preživel v nečloveških razmerah in od blizu spoznal revolucijo in protirevolucijo, vrnil šele čez šest let. Medtem sta mu doma umrli žena in najmlajša hči, tako da je bila v tem pogledu tudi njegova družina žrtev vojne. Osrednje sporočilo razstave v družinski hiši Škerkovih je bilo po volji njenega pobudnika drugačno, kot prevladuje pri tovrstnih javnih predstavitvah zgodovinskih dogodkov. Izbrano razsta-

Dopisnica z vnaprej natisnjenim besedilom v devetih jezikih avstro-ogrskih vojakov.
Vir: Arhiv Iztoka Iliča

vljeno gradivo se je namreč izognilo enostranskemu zlorabljanju patriotizma in čaščenju posameznih zmagovitih vojskovodij; na fotografijah so le izjemoma posamezniki. Civilisti, vojaki in nižji častniki, tudi ruski in italijanski, so bili skoraj povsod posneti v skupinah – kot ljudje! Tako so se po Škerkovih besedah fotografirali zato, da so hrabрили sebe in tolažili domače: »Nisem sam, če se kaj zgodi mi bodo pomagali. Tudi v strelskih jarkih so se držali skupaj. Zakaj? Zato, ker so se počutili bolj varne. Izkušeni vojaki so tolažili prestrašene novince: »Poglej, tri leta sem že na fronti, pa sem še živ!« Psihologija je bila zelo pomembna ...« Edini izpostavljeni visoki častnik na razstavi v Trnovici je bil ruski general Brusilov, eden pionirjev taktike bliskovitih prodorov in obkoljevalnih manevrov, s katerimi je avstro-ogrski vojski v Galiciji, dokler ni prevladala pozicijska vojna, prizadejal hude poraze. Toliko bolj pa je bilo izpostavljeno trpljenje navadnih vojakov ter ob njih brezštevilnih brezimnih civilnih žrtev vojne – enih in drugih, na bojiščih in v zaledju. Številne zgovorne fotografije v osrednjem razstavnem prostoru v prvem nadstropju, kjer je bilo razpostavljenega tudi nekaj orožja

in vojaške opreme, so govorile predvsem o vsakdanjem življenju vojaštva na fronti. Prikazovale so na primer verske obrede, pisanje domačim, vaje glasbenikov, skrb za ranjence in pokopavanje padlih ipd. Dopolnjevala so jih slikovna pričevanja o bivalni in oblačilni kulturi prebivalstva nekdanje avstrijske Galicije, Poljakov, Ukrajincev in Judov, ki so tudi sredi bojev med cesarskimi in carskimi četami ostajali v bližini svojih domov, saj je bilo to skromno imetje edino, kar so premogli. V zatišjih med spopadi so se družili z avstrijskimi in nemškimi vojaki, ki so jim, kot prikazujejo nekatere, ne brez propagandnih namenov posnete fotografije, pomagali pri kmečkih delih, jih izobraževali, cepili proti koleri ipd.

Pritličje svoje galerije je Jože Škerk posebej namenil usodi 10. pohodnega bataljona, ki je sicer pripadal 97. pešpolku, a je imel povsem svojo bojno pot. Po italijanski vojni napovedi je bil iz Trsta poslan na soško fronto naravnost v bojni metež. V krvavih bojih v prvih treh soških bitkah si je skoraj povsem uničena enota za izjemen pogum zaslužila naziv »Soški bataljon«. Preživele vojake so nato vključili v 17. pehotni polk, ki se je bojeval na Tržaškem in Goriškem, pozneje pa so bataljon poslali na Tirolsko, kjer so ga po novih hudih izgubah razpustili.

Zamolčevanje obstoja 97. polka je seglo tako daleč, da je Jože Škerk, ko je sklenil počastiti spomin nanj, v vseh javnih arhivih ostal praznih rok. Napovedano razstavo je nato pripravil z gradivom iz zbirke zasebnih zbiralcev in s pomočjo prijateljev. Kako

prav so ravnali, je potrdil obisk, ki je presegel vsa pričakovanja. Med obiskovalci so bili tudi potomci pripadnikov 97. polka, ki so si zdaj upali spregovoriti. Mnogi so s seboj že prinesli fotografije, drugi pa so mu jih obljubili, skupaj s pismi in drugimi dokumenti, ki so ostali za njihovimi dedi in pradedi. Ko bodo urejeni in pregledani, bo podoba te nesrečne tržaške enote še polnejša.

Velik del razstavljenega fotografskega gradiva je vključen tudi v dvojezični katalog s spremnimi pojasnili dr. Škerka; manjkajo zlasti bolj pretresljivi posnetki, kot so obešanja dezertarjev ter resničnih ali le osumljenih vohunov, ki so jih po navadi, za zgled in grožnjo drugim vojakom, pri priči usmrtili, saj za preverjanje njihove krivde na fronti navadno ni bilo časa.

Od odmevnosti razstave ohrabreni Jože Škerk verjame, da bodo zdaj vsi, ki mislijo in čutijo tako kot on, pri oblasteh in Cerkvi laže dosegli, da bodo, že zaradi pietete, na katero se vsi sklicujejo, nekje postavili pomnik 97. polku in drugim zamolčanim žrtvam vojne, kamor bodo vnuki in pravnuki lahko odnesli šopek ali rožo. »Italijani imajo pravico slaviti svojo zmago, ker so bili zmagovalci, mi pa imamo pravico povedati, koliko hudega je njihova slava prizadejala nam. Ne mislim na mejo, to je stvar diplomacije,« je razvneti sogovornik ob slovesu še enkrat poudaril enega od osrednjih ciljev društva Hermada, »ampak na naše ljudi, ki so jim uničili domove, odvzeli zemljo. Tega ne smemo prepustiti pozabi ...!«

